

สันโดษในมุมมองของชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม

Views of Contentment in Human Life Economy and Society

ธีรโชติ เกิดแก้ว

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

Email : tongin2000@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อแสดงสาระสำคัญของสันโดษที่มุ่งขัดเกลาจิตมนุษย์จากตัณหา ความทะยานอยาก ความโลภมาก ความไม่รู้จักพอ ความเห็นแก่ตัว ปลุกฝังจิตให้ยินดีในสิ่งที่เป็นกรรมสิทธิ์ของตน สิ่งที่ได้มาอย่างชอบธรรม และสิ่งที่เหมาะสมกับฐานะของตน ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่วิ่งไปตามกระแสของสังคม เพื่อคัดค้านทัศนคติที่มองสันโดษว่าเป็นธรรมที่สอนให้คนหยุดนิ่ง เกียจคร้าน ไม่กระตือรือร้น ขัดขวางการพัฒนาชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม เนื่องจากสันโดษในวิสัยโลก เป็นหลักธรรมที่พัฒนาชีวิตให้เรียบง่าย ฟุ้งพอใจในสิ่งที่เป็นของตน พัฒนาเศรษฐกิจให้มีความพอเพียงด้วยความเอื้ออาทรต่อกัน และพัฒนาสังคมให้เกิดสันติสุข เพราะผู้สันโดษจะไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น และสังคม ดังนั้น สันโดษธรรมจึงเป็นภูมิคุ้มกันภัยชีวิตและสังคมได้อย่างดี

คำสำคัญ : สันโดษ พระพุทธศาสนา มุมมอง

Abstract

This article aims to present the essence of contentment which aims to purify the mind from cravings, greed, inadequacy, and selfishness. This cultivates the mind to rejoice in one's possession that is obtained righteously and what is appropriate for their position, live a simple life, not extravagant, and not living according to the trends of the society. It opposes the view that teaches people to stand still, idle, and unenthusiastic, hindering the development of life, economy, and society. It is a principle that develops a simple life, promotes satisfaction with one's own possessions, develop a sufficient economy with mutual generosity, and develop a peaceful society because contentment will should not cause trouble for others and society. Therefore, contentment is a good immunity to life and society.

Keywords : Santosa, Buddhism, Views

บทนำ

มีคำศัพท์หลายคำจากพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ในภาษาไทยที่คนบางส่วนยังไม่เข้าใจหรือเข้าใจไขว่เขว ไม่ตรงกับสาระสำคัญของคำเหล่านั้น เพราะไม่ได้ศึกษาความหมายจากรากศัพท์ที่แท้จริง ประกอบกับไม่ได้ศึกษาต่อยอดถึงหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับศัพท์ดังกล่าว เช่น คำว่า “บุญ” ที่คนบางส่วนเห็นว่า เป็นการกระทำที่เกี่ยวข้องกับวัดและพระสงฆ์เท่านั้น ซึ่งเป็นความเข้าใจที่แคบมาก เนื่องจากความหมายของบุญ ไม่ใช่เพียงแค่ผลที่ได้จากการตักบาตรหรือถวายสิ่งต่าง ๆ ให้แก่วัดและพระสงฆ์เพื่อเป็นเสบียงเดินทางไปสู่สวรรค์เท่านั้น ความจริงคำสอนเรื่องบุญมีรายละเอียดทั้งในแง่ของความหมาย วิธีทำ และเป้าหมายที่สูงไปกว่าการเข้าสู่สวรรค์ ความไม่เข้าใจคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาจะนำไปสู่การปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง และมีผลต่อสัทธิธรรม คือ คำสอนที่แท้จริงไม่อาจดำรงอยู่ คงอยู่แต่ความพรวามัว ไม่สามารถให้แสงสว่างทางปัญญาและแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุผลตามหลักคำสอนได้ นับว่าเป็นเรื่องที่ชาวพุทธต้องตระหนักและหันมาทำหน้าที่หลักของชาวพุทธ คือ การศึกษาหลักคำสอนให้เข้าใจ (คันถธุระ) รวมถึงการเผยแผ่หลักคำสอนด้วย และการปฏิบัติตามหลักคำสอนอย่างถูกต้อง (วิปัสสนาธุระ) เพื่อให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ต่อไปได้ (พระพุทธโฆสจารย์, 2523: 62)

คำศัพท์ที่ผู้เขียนสนใจที่จะกล่าวในบทความนี้ก็คือคำว่า “สันโดษ” ที่มีคนบางส่วนเข้าใจความหมายและสาระสำคัญของคำนี้คลาดเคลื่อนไป พอพูดถึงคำว่า “สันโดษ” หลายคนจะมองภาพของคนที่ปฏิบัติตามหลักคำสอนข้อนี้ว่าเป็นคนที่เซย ไม่ยินดีในร้ายเรื่องใด ๆ ใช้ของเก่า ๆ ไม่ทันสมัย เก็บตัวเจี๊ยบ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับสังคม หรือบางคนมองว่า สันโดษเป็นหลักธรรมสำหรับนักบวชในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ขรวาสาใช้หลักธรรมข้อนี้ไม่ได้ เพราะคนเหล่านั้นเข้าใจว่า สันโดษ หมายถึง ความไม่ยินดีอะไร ความหยุดนิ่ง ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของการดำเนินชีวิตทางธุรกิจ โดยเฉพาะธุรกิจแบบทุนนิยมที่เน้นผลกำไรตอบแทนมาก ๆ คนบางส่วนมองว่า คำสอนข้อนี้สอนให้คนเกียจคร้าน ถ้อยถอย ไม่ชวนขยาย ไม่กระตือรือร้นในการทำงานหรือหน้าที่ ส่งผลให้ชีวิตและหน้าที่การงานหยุดนิ่ง ที่หนักไปกว่านั้นก็คือ ผู้นำรัฐบาลไทยในอดีตสมัยหนึ่งถึงกับมีหนังสือถึงผู้นำสงฆ์ขอร้องไม่ให้พระสงฆ์เทศน์เรื่องสันโดษ เพราะเห็นว่า หลักธรรมข้อนี้ทำให้คนนิ่งเฉย เฉื่อยชา ไม่กระตือรือร้นที่จะทำงาน เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศภายใต้หลักการที่ว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข”

จากปัญหาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าวจึงเห็นควรนำคำว่า “สันโดษ” มาขยายรายละเอียดให้เห็นถึงความหมาย สาระสำคัญ แนวทางปฏิบัติ และเป้าหมายที่เชื่อมโยงกับชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและการนำหลักธรรมข้อนี้ไปประยุกต์ใช้ได้อย่างถูกต้อง เหมาะสมต่อไป

ความหมายของสันโดษ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2556:1206) ได้ให้ความหมายของสันโดษไว้ว่า ความยินดีหรือความพอใจเท่าที่ตนมีอยู่หรือเป็นอยู่ ขณะที่พระไตรปิฎกก็ได้กล่าวถึงความหมายของสันโดษไว้หลายแห่ง เช่น สันโดษ หมายถึง ความยินดี รวมถึงการรู้จักประมาณ และการพิจารณาก่อนการบริโภคปัจจัยสี่ ซึ่งท่านกล่าวรวมไว้ในคำว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค (อภิ.วิ. (ไทย) 35/518/39)[†] แสดงให้เห็นแนวทางปฏิบัติตามหลักธรรมข้อนี้ที่มีได้จำกัด

[†]พระไตรปิฎกที่ใช้อ้างอิงในบทความนี้ทั้งหมดคือ พระไตรปิฎกภาษาไทยและภาษาบาลีฉบับของมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย โดยมีข้อกำหนดในการอ้างอิงดังนี้ คือ อักษรย่อในวงเล็บเป็นชื่อคัมภีร์ ส่วนตัวเลขแรกในวงเล็บ หมายถึง พระไตรปิฎกเล่มที่... ตัวเลขที่สอง หมายถึง ข้อที่... ตัวเลขที่สาม หมายถึง หน้าที่...

เฉพาะความยินดีในปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการรู้จักประมาณในการบริโภคและการพิจารณาก่อนบริโภคปัจจัยสี่ด้วย ดังนั้น ความหมายของสันโดษในพระไตรปิฎกจึงหมายถึง ความยินดีในปัจจุบันี่ตามมี ตามได้ที่ควรแก่ภาวะหรือฐานะของตนโดยคำนึงความพอประมาณที่ผ่านการพิจารณาเป้าหมายของการบริโภคปัจจัยสี่แต่ละอย่างเป็นสำคัญ

แต่ถ้าพิจารณาความหมายตามรากศัพท์ของคำนี้จากภาษาบาลี (สนโดส) ที่ประกอบด้วยคำ 2 คำ คือ ส+โตส = สนโตส ก็จะพบความหมายตามคำขยายของคำว่า “ส” ที่แผลงเป็น “สก” สิ่งที่เป็นของตน “สนต” สิ่งที่ได้มา “สม” สิ่งที่ต้องแก้ตน และคำว่า “โตส” แปลว่า ความยินดีหรือความพอใจ (ตุส ธาตุ) ที่พระสิริมิ่งคลาจารย์ (2524: 224) อธิบายไว้ในมังคลัตถที่ปณี 3 ประการ คือ

1. ความยินดีในสิ่งที่เป็นของตน (สเกนะ สันโดษ) ความยินดีในสิ่งที่เป็นของตนหรือสิ่งที่เป็น สิ่งใดก็ตามที่เป็นของตน ไม่ว่าสิ่งนั้นจะดีหรือไม่ดี มีค่าน้อยหรือมากอย่างไรก็ตาม เช่น ทรัพย์สิน ภรรยา ตำแหน่ง หน้าที่การงาน และประเทศชาติ หรือสิ่งที่เป็นตนเป็น เช่น ครู อาจารย์ ก็ควรยินดีในสิ่งที่เราได้ เราเป็นอยู่ เป็นการฝึกจิตให้ยอมรับความจริงและยินดีในความเป็นตัวเราและสิ่งที่เป็นของเรา พร้อมกับรักษาสິงนั้นไว้ให้ดี และพัฒนาเรื่องที่สามารถพัฒนาได้ เช่น ความรู้ ทักษะ เศรษฐกิจ สำหรับเรื่องที่ไม่สามารถแก้ไขหรือพัฒนาได้ เช่น ความพิการของอวัยวะบางอย่างก็ให้ยอมรับความจริง

2. ความยินดีในสิ่งที่ตนได้มา (สันเตนะ สันโดษ) สิ่งใดก็ตามที่ได้จากการแสวงหาด้วยศักยภาพของเราโดยชอบธรรม เราควรยินดีในสิ่งนั้น ๆ เป็นฝึกการจิตให้ยอมรับและยินดีกับผลที่เกิดจากการกระทำของเรา เมื่อเราทำเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างสุดความสามารถแล้ว ผลที่เกิดขึ้นจะเป็นอย่างไรก็ตาม ก็ให้ทำใจยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นอย่างมีสติ

3. ความยินดีตามควร (สเมนะ สันโดษ) สันโดษข้อนี้มุ่งให้มนุษย์ยินดีในเรื่องที่ควรแก่สถานะหรือภาวะของตนและควรแก่ความถูกต้องเป็นสำคัญ เช่น ผู้ใหญ่ได้ค่าแรงมากกว่าเด็กที่เพิ่งเข้ามาทำงาน เป็นต้น ไม่ทะเยอทะยานอยากได้อย่างไร้เหตุผล ในขณะที่เดียวกันก็พัฒนาสถานะหรือภาวะด้านต่าง ๆ ของตนให้ก้าวหน้าต่อไป

จากความหมายของสันโดษตามคำขยายของศัพท์ภาษาบาลีดังกล่าวให้ข้อสรุปว่า สันโดษ หมายถึง ความยินดีในสิ่งที่เป็นของตนหรือสิ่งที่เป็นตนเป็น สิ่งที่ได้มาด้วยความสามารถ และสิ่งที่ดีหรือเหมาะสมแก่ฐานะหรือภาวะของตน เพื่อให้เห็นความหมายและสาระสำคัญของสันโดษยิ่งขึ้นขอให้ดูประเภทของสันโดษที่จะกล่าวในหัวข้อต่อไป

ประเภทของสันโดษ

สันโดษที่แสดงไว้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาโดยสรุป มี 3 ประเภท แต่แนวทางปฏิบัติท่านขยายไว้ 12 ประการ ตามประเภทของสันโดษในปัจจุบันี่แต่ละอย่าง 3 ประการ ที่พระสิริมิ่งคลาจารย์ (2524: 233) ได้อธิบายไว้ในมังคลัตถที่ปณีที่สัมพันธ์กับการแสวงหาปัจจัยสี่ คือ

1. ยินดีตามที่ได้ (ยถาลภสสันโดษ) สันโดษข้อนี้มุ่งให้มนุษย์ยินดีในสิ่งที่ตนได้มาจากการแสวงหาปัจจัยสี่ซึ่งชีพ ไม่ว่าสิ่งที่เราได้มานั้นจะดีหรือไม่ดีอย่างไรก็ตาม เช่น ผลผลิตจากการปลูกข้าวในปีนี้ได้น้อยกว่าปีที่แล้วก็ให้ยินดีในสิ่งที่เราได้ เป็นการยอมรับกับผลที่เกิดขึ้น แม้ว่าผลที่เกิดขึ้นนั้นจะไม่เป็นไปตามเป้าหมายก็ตาม โดยให้ยึดหลักการง่าย ๆ ว่า ได้สิ่งใดมาก็ยินดีในสิ่งนั้น แต่มีใช้หยุดนิ่งในวิสัยโลก สิ่งต่าง ๆ ก็ต้องดำเนินและพัฒนาต่อไป เพื่อความสุขของชีวิตที่เกิดจากความพอเพียงและการยินดีในสิ่งที่เป็นของตน สิ่งที่มี สิ่งที่ได้ และสิ่งที่ดีแก่ฐานะของตน

2. ยินดีตามกำลัง (ยถาพลสันโดษ) สันโดษข้อนี้มุ่งให้มนุษย์ยินดีตามกำลังของตน คำว่า “กำลัง” ในที่นี้ขยายความได้หลายอย่าง เช่น กำลังกาย ตัวอย่างที่ท่านแสดงไว้ คือ ภิกษุที่มีรูปร่างเล็ก แต่ได้จีวรมีน้ำหนักมากก็นำไปแลกกับจีวรของภิกษุที่มีน้ำหนักเบา เหมาะแก่ภาวะของตน แล้วยินดีในจีวรนั้น ไม่ว่าจะประณีตหรือไม่ก็ตาม ถ้าพูดในวิถีโลก มนุษย์ก็ควรยินดีกับสิ่งที่ควรหรือเหมาะสมกับกำลังของตน เช่น กำลังความสามารถในการแสวงหาที่แต่ละคนมีไม่เท่ากัน เป็นต้น

3. ยินดีตามควร (ยถาสารูปสันโดษ) คำว่า “ควร” ในความหมายนี้แปลความได้หลายอย่าง เช่น ควรแก่ภาวะ ฐานะ อาชีพ แนวทาง และจุดมุ่งหมาย เช่น ภิกษุจะยินดีในปัจจัยสี่ที่ควรแก่สมณวิสัย แต่จะไม่ยินดีในสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับสมณเพศหรือสิ่งที่ผิดพระธรรมวินัย ส่วนของฆราวาสก็ควรยินดีสิ่งทีควรแก่ฐานะหรือภาวะของตนเช่นกัน เช่น พนักงานใหม่ของบริษัทควรยินดีในเงินค่าตอบแทน แม้ว่าจะน้อยกว่าพนักงานเก่าหรือคนที่มีตำแหน่งสูงกว่าตน รวมถึงควรยินดีตามความถูกต้อง ชอบธรรมด้วย เช่น เราจะยินดีกับรายได้จากการขายไข่ปิ้งวันละ 300 บาท แต่เราจะไม่ยินดีกับเงินจำนวนมหาศาลที่จะได้จากการทำผิดกฎหมายและศีลธรรม เช่น การค้าขายยาเสพติด เป็นต้น

จากประเภทของสันโดษทั้ง 3 ประการ ข้างต้น สรุปได้ว่า สันโดษเป็นหลักธรรมที่มุ่งพัฒนาจิตมนุษย์ให้ยินดีในสิ่งที่ตนมี สิ่งที่ตนได้มาอย่างถูกต้องชอบธรรม และสิ่งที่ควรแก่ฐานะหรือภาวะของตนเป็นสำคัญ เพื่อให้เห็นสาระสำคัญของสันโดษมากขึ้นขอให้ผู้อ่านทำความเข้าใจถึงหลักการของสันโดษในหัวข้อต่อไป

เรื่องที่ควรสันโดษและไม่ควรสันโดษ

เรื่องที่ผู้อ่านจะต้องเข้าใจต่อมาก็คือ เรื่องใดที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้สันโดษ และเรื่องใดที่ไม่ควรสันโดษ พร้อมกับเหตุผลของการสันโดษหรือไม่สันโดษในเรื่องนั้น ๆ ดังต่อไปนี้

1. เรื่องที่ควรสันโดษ ดังได้กล่าวแล้วว่า หลักสันโดษที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ มุ่งแสดงถึงความสันโดษในการดำเนินชีวิตของพระภิกษุที่ต้องอาศัยปัจจัยสี่ซึ่งได้จากชาวบ้านเป็นสำคัญ ซึ่งสะท้อนถึงข้อสรุปของเรื่องที่ควรสันโดษก็คือ ปัจจัยสี่ที่ไปสัมพันธ์กับหลักคำสอนที่เกี่ยวกับสันโดษอีก 2 ประการ คือ ความเป็นผู้รู้จักปริมาณในการบริโภค (อง.ติก. (ไทย) 20/16/159-160) และการพิจารณาก่อนบริโภคปัจจัยสี่เพื่อให้เห็นความจริงและเป้าหมายของการบริโภคปัจจัยแต่ละอย่าง ไม่บริโภคเพื่อสนองตัณหาตามหลักปัจจัยปัจจเวกขณะในปัจจัยสันนิสิตศีล (พระพุทธโฆสาจารย์, 2531: 19)

จากสาระสำคัญของสันโดษกับหลักธรรมที่ใช้ประกอบรวมนำมาสู่ข้อสรุปของการประยุกต์หลักคำสอนเรื่องนี้เข้ากับวิถีชีวิตของชาวบ้านปัจจุบันที่มีปัจจัยอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการยังชีพ นอกเหนือจากปัจจัยสี่ก็คือ การยินดีในสิ่งที่ตนมี สิ่งที่ควรแก่ตนไม่ว่าจะเป็นด้านภาวะ สถานภาพหรือเรื่องอื่น ๆ ที่ได้มาอย่างสุจริตชอบธรรมโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีเหตุผลในการใช้สอยปัจจัยเหล่านั้นอย่างพอเหมาะ พอควร ไม่บริโภคเพื่อสนองความอยากที่เป็นไปตามค่านิยมหรือกระแสสังคม

2. เรื่องที่ไม่ควรสันโดษ มิใช่พระพุทธเจ้าจะทรงสอนให้ชาวพุทธดำเนินชีวิตด้วยความสันโดษในปัจจัยยังชีพตามที่กล่าวแล้วเท่านั้น แต่พระองค์ยังทรงสอนเรื่องความไม่สันโดษไว้ด้วย นั่นคือความไม่สันโดษในกุศลธรรมภายใต้หลักการสำคัญ 2 ประการ คือ

2.1 ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย (กุสเลสุ ฌมเมสุ อสนตุภูชิตา) (ที.ปา. (บาลี) 11/ 304/193) สะท้อนให้เห็นทัศนคติในพระพุทธศาสนาว่า ความดีเป็นเรื่องที่ไม่ควรหยุดทำ ไม่ควรเพิกเฉย แต่ความดีเป็นเรื่องที่ต้อง

ทำหรือสะสมอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากหลักคำสอน เรื่อง ปุพเพ กตปุญญตา ความเป็นผู้ได้สะสมความดีไว้ในอดีต จนถึงปัจจุบันในมงคลสูตร (ขุ.ขุ. (ไทย) 25/4/7) และจะต้องสะสมต่อไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะบรรลุความดีสูงสุด คือ พระนิพพาน เพราะความดีเป็นสิ่งที่ควรยินดี และควรทำให้ บ่อย ๆ เนื่องจากการสั่งสมบุญจะนำสุขมาให้แก่ผู้ทำ (ขุ.ธ. (ไทย) 25/118/68) และในฐิติสูตรพระพุทธเจ้ายังตรัสย้ำถึงเรื่องนี้ว่า “พระองค์ไม่สรรเสริญการหยุดอยู่กับที่ในกุศลธรรม แต่ทรงสรรเสริญความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย เช่น ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณ” (อง.ทสก. (ไทย) 24/53/113)

2.2 ความความไม่ท้อถอยในการบำเพ็ญเพียร (ปธานสมิ อปปฏิวานิตา) ในขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงสอนให้ชาวพุทธพยายามทำความดีอย่างต่อเนื่องจนกว่าจะบรรลุความดีสูงสุด (ที.ปา. (บาลี) 11/304/193) ตัวอย่างของการทำความเพียรนี้ศึกษาได้จากพระพุทธเจ้าครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ในชาติ ต่าง ๆ ที่พระองค์ไม่เคยหยุดนิ่งในการทำ ความดี สะสมบารมีมาอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยที่เกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และเมื่อเสด็จออกผนวชได้ตั้งสัจจาธิษฐานไว้ว่า “ต่อให้เหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก เนื้อและเลือดจะเหือดแห้งไปก็ตาม ถ้ายังไม่บรรลุผลที่พึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรง ความเพียร ความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียร” (อง.ทก. (ไทย) 20/5/61) ซึ่งความเพียรหลักที่เป็นข้อสรุปของการทำความดีอย่างต่อเนื่องนี้ศึกษาได้จากหลักสัมมปธาน 4 ในสังวรสูตร ได้แก่ (1) พยายามป้องกันไม่ให้ความชั่ว (อกุศลธรรม) เกิดขึ้น (2) พยายามละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป (3) พยายามทำความดี (กุศลธรรม) ให้เกิดขึ้น (4) พยายามรักษาความดีที่เกิดขึ้นไว้และพัฒนาให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป (อง.จตุกก. (ไทย) 21/14/24-26) นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังตรัสขยายความถึงความไม่สันโดษในกุศลธรรมว่า หมายถึง ความพอใจยิ่ง ๆ ในการเจริญกุศลธรรม (ภิกขุโมกขมยตา) (อภิ.ส. (ไทย) 34/1378/343) สะท้อนให้เห็นว่า กุศลธรรมทุกประการเป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิดและพัฒนาให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนกระทั่งเข้าสู่ความดีสูงสุด คือ พระนิพพานอันเป็นเป้าหมายของการพัฒนาชีวิตในพระพุทธศาสนา นี่คือข้อสรุปสำหรับเรื่องที่ว่าชาวพุทธไม่ควรสันโดษ แต่ควรเจริญให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

จากสาระสำคัญของหัวข้อนี้ที่กล่าวมาสรุปได้ว่า สิ่งไม่ควรสันโดษนั้นก็คือ วัตถุภายนอกที่เป็นปัจจัยเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีภายนอกหรือสนับสนุนให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ตามสภาพของแต่ละบุคคล แต่สิ่งที่ไม่ควรสันโดษคือ ความดีที่เป็นปัจจัยแห่งการพัฒนาชีวิตสู่ความสมบูรณ์ ตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับสูงสุดดังข้อสรุปของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2551: 32) ที่ว่า พระพุทธเจ้าสอนให้ชาวพุทธสันโดษในวัตถุที่เสพ เพื่อเตรียมความพร้อมในการพัฒนาตนสู่การบรรลุพระนิพพาน และทรงสอนไม่ให้สันโดษในกุศลธรรมหรือในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม

หลักการสำคัญของสันโดษ

หลังจากที่ผู้อ่านได้ทราบความหมาย ประเภทของสันโดษ และเรื่องไม่ควรสันโดษและไม่ควรสันโดษแล้ว ประเด็นต่อไปที่สำคัญยิ่งอีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับสันโดษก็คือ หลักการของสันโดษ ขอสรุปเป็นภาพรวมของเรื่องนี้ไว้ 2 ประการ คือ

1. **สันโดษเป็นอริยวงศ์** คำว่า “อริยวงศ์” หมายถึง เชื้อสายของพระอริยเจ้าหรือเชื้อสายของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะ (ที.ปา. (ไทย) 11/309/22-2838) เรื่องที่ยืนยันความจริงเรื่องนี้ก็คือ ความมกน้อย ความสันโดษ และความขัดเกล่าเป็นพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระอริยเจ้า (ที.ปา. (ไทย) 11/162/128) เรื่องนี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของความสันโดษในฐานะธรรมที่ขัดเกล่าจิตสู่ความเป็นพระอริยบุคคลผู้ประเสริฐ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ (อภิ.ป. (ไทย) 36/207/229) เรื่องนี้ศึกษาได้จากพระพุทธดำรัสที่ตรัสถึง

พระภิกษุผู้ยินดี (สันโดษ) ในปัจจัยสี่ตามแต่จะได้อาจเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ (ที.ปา. (ไทย) 11/309/282-283) ในสันตุฎฐสูตรก็ได้กล่าวถึงพระภิกษุที่เป็นตัวอย่างของการมีสันโดษธรรม คือ พระมหากัสสปะผู้สันโดษในปัจจัยสี่ตามมีตามได้ กล่าวสรรเสริญความสันโดษ ไม่แสวงหาที่ไม่สมควร ไม่ได้ปัจจัยสี่ก็ไม่กระวนกระวาย และเมื่อได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ (ส.นิ. (ไทย) 16/144/232-234)

สาระสำคัญที่กล่าวข้างต้นให้ข้อสรุปว่า สันโดษเป็นหลักธรรมที่มุ่งพอกจิตจากความลุ่มหลง ความ มัวเมา และความอยากด้วยอำนาจของตัณหา และเป็นดัชนีบ่งชี้ถึงความเป็นสมณะตามหลักอริยวงศ์ที่ปรากฏชัดในสังคัมสงฆ์ สังคัมที่ไว้ศักดินา สังคัมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของพระธรรมวินัย ซึ่งพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (2548) ได้วิเคราะห์ไว้ว่าเป็นการสร้างความสัมพันธ์แบบพึ่งพาทอดกันภายในชุมชนสงฆ์โดยมุ่งให้พระภิกษุมีความยินดีในสิ่งที่ได้ ยินดีตามกำลังที่เหมาะสมกับกาย สุขภาพ การใช้สอย และยินดีตามควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางปฏิบัติ และจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติธรรม ไม่ต้องการให้พระภิกษุมักมาก หวงแหน สะสม กักตุนปัจจัยสี่เฉพาะตน ไมโลภในปัจจัยสี่ของภิกษุอื่น แต่มุ่งให้เสียสละ แบ่งปันกันบนพื้นฐานของพระธรรมวินัย

2. สันโดษเป็นนาถกรรมธรรม คำว่า “นาถกรรมธรรม” หมายถึง ธรรมอันเป็นที่พึ่งของพระภิกษุ (ที.ปา. (ไทย) 11/345/359-361) สะท้อนถึงที่พึ่งของชาวพุทธ คือ พระธรรม ซึ่งสันโดษเป็นหลักธรรมประการหนึ่งที่ภิกษุต้องมีเพื่อผลในชีวิตประจำวัน คือ ความสุขดังพระดำรัสที่ว่า “ความสันโดษย่อมนำความสุขมาให้แก่บุคคลผู้ออกจากเรือนบวช” (ส.ส. (ไทย) 15/87/91) หมายถึง ความสุขที่เกิดจากความยินดีในปัจจัยสี่ตามมีตามได้ ไมโลภมาก ไม่ยึดติด หรือไม่วิตกกังวลเกี่ยวกับปัจจัยยังชีพ

หลักการสำคัญของสันโดษทั้ง 2 ประการข้างต้นชี้ให้เห็นว่า สันโดษในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ จะแสดงไว้เฉพาะข้อปฏิบัติของนักบวชที่มุ่งไปที่เป้าหมายของชีวิตระดับโลกุตระ และเจาะจงเรื่องภิกษุควรสันโดษไปที่ปัจจัยสี่ส่วนความสันโดษในระดับชาวบ้านนั้นจะพูดรวมไว้ในหัวข้อต่อไป

เป้าหมายของสันโดษ

จากสิ่งที่ควรสันโดษและไม่ควรสันโดษพร้อมหลักการสำคัญของสันโดษที่กล่าวข้างต้นสะท้อนถึงข้อสรุปของเป้าหมายของสันโดษไว้ 2 ประการ คือ

1. เป้าหมายทางโลก เป้าหมายของสันโดษในข้อนี้พิจารณาได้จากผลที่เกิดขึ้นกับชีวิตทั้งทางกายและจิตที่มีผลดีต่อสังคมในภาพรวม ดังต่อไปนี้

1.1 ผลทางกายภาพ เป็นผลที่เกิดจากความยินดีในปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นของตน ตามมี ตามได้ ตามควรที่ส่งผลต่อ**บุคลิกภาพ** ของบุคคลผู้มีความสันโดษที่เป็นคนที่เรียบง่าย สมถะตามที่ตนมี ตนได้ **พฤติกรรม** ของผู้สันโดษที่ยินดีในสิ่งที่ตนมี ไม่ละเมิดสิ่งของของผู้อื่น ไม่แสวงหาปัจจัยยังชีพที่ผิดศีลธรรมและกฎหมาย และไม่สร้างปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาชู้สาว ปัญหาการค้าขายยาเสพติด และปัญหาอาชญากรรมทางทรัพย์สินที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่คนในสังคม รวมถึงการมีปัจจัยยังชีพที่พอเพียง ไม่เป็นหนี้สิน ไม่ยากจน มีครอบครัวที่อบอุ่น และส่งผลให้คนเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ แบ่งปันกันโดยธรรม

1.2 ผลทางจิตภาพ เป็นผลที่สืบเนื่องจากข้อแรก คือ การบรรเทา ควบคุม และลดความโลภ ความมักมาก ความไม่รู้จักพอ ความเห็นแก่ตัว ความตระหนี่ ความปรารถนาในทางอกุศล เช่น ความอยากได้สิ่งของของผู้อื่น หรืออยากได้ในทางที่ผิดศีลธรรม กฎหมาย เพราะผู้สันโดษสามารถควบคุมตัวเองไม่ให้โลภมาก ไม่อยากได้ของของคนอื่น

หรืออยากได้ในทางที่ผิด เช่น การเล่นการพนันที่เป็นอบายมุข หายนภัย ของชีวิตและทรัพย์สิน (ที.ปา. (ไทย) 11/247/202) ภาพรวมของเป้าหมายทางจิตภาพในวิถีโลกนี้ก็คือความสุขที่เกิดจากความยินดีในสิ่งที่เป็นของตน สิ่งที่ได้มา และสิ่งที่ควรแก้ตนโดยชอบธรรม ไม่มีโทษอันเป็นผลมาจากการลดละความชั่วร้ายทางจิตได้นั่นเอง

1.3 ผลทางอารมณ์ คนที่สันโดษจะมีอารมณ์ที่ราบเรียบ เนื่องจากสามารถควบคุมอารมณ์ไม่ขึ้นลงไปตามความอยากในสิ่งที่ปรารถนา (กามตัณหา) การอยากครอบครองแต่เพียงผู้เดียว (ภวตัณหา) และความขุ่นเคืองของจิตที่เกิดจากความไม่ย่อภาค ไม่ต้องการในสิ่งที่ไม่พึงพอใจ (วิภวตัณหา) และไม่แสดงอาการที่น่าเกลียดออกมา เช่น ยากได้ของคนอื่นอย่างออกหน้าออกตา หรือแสดงความไม่พอใจหรือความเกรี้ยวกราดเมื่อไม่ได้ในสิ่งที่ตนต้องการ

1.4 ผลทางสังคม ผลของการความสันโดษในทุกข้อที่กล่าวมาจะช่วยเป็นภูมิคุ้มกันภัยทางสังคมไม่ให้นำมนุษย์ไปก่อปัญหาทางสังคม เพราะความโลภ ความอยากได้ที่ผิด เช่น การละเมิดทรัพย์สินของผู้อื่น การทำทุจริตคอร์รัปชัน การค้าขายสิ่งผิดกฎหมาย การเล่นการพนันที่นำไปสู่ปัญหาอื่น ๆ เช่น ความยากจน หนี้สิน และความไม่ยินดีในภรรยา สามีของตนที่เป็นสาเหตุของปัญหาผู้สาว เป็นต้น

2. เป้าหมายทางธรรม เป้าหมายข้อนี้พิจารณาได้จากสาระสำคัญของสันโดษในแง่ของการพัฒนาชีวิตตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับสูงสุดคือความหลุดพ้นจากความยึดติดในวัตถุที่เนื่องมาจากภาวะจิตที่หลุดพ้นจากพันธนาการของกิเลส เข้าถึงความสุขสูงสุดที่ยั่งยืน คือ พระนิพพาน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

2.1 สันโดษในฐานะมงคลสูงสุดของชีวิต มงคลในที่นี้ หมายถึง ความเจริญของชีวิตที่กล่าวไว้ในมงคลสูตร (ขุ.สุ. (ไทย) 25/9/8) ซึ่งผลในข้อนี้พิจารณาได้จากความเจริญที่เกิดกับชีวิต เช่น การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ไม่วิตกกังวลกับการได้หรือไม่ได้ การได้สิ่งที่ดีหรือไม่ดี ไม่มีผลเดือดร้อนแก้ตน เพราะยินดีในสิ่งที่ถูกต้องตามธรรมวินัยตลอดจนมีผลต่อชีวิตด้านจิตที่เป็นการลดละความชั่วร้ายทางจิต เช่น ความโลภ ความมกมาก ความไม่รู้จักพอ ความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว รวมถึงผลทางกายภาพและสังคมตามที่กล่าวแล้วในเป้าหมายทางโลกที่ผ่านมา

2.2 สันโดษในฐานะธรรมที่เป็นเหตุขั้วขั้ว ทำลายอกุศลธรรม เรื่องนี้พิจารณาได้จากพุทธดำรัสที่ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความไม่สันโดษนี้” (อ.เอกก. (ไทย) 20/64-65/12) อกุศลธรรมในพุทธดำรัสนี้ คือ ความอยากได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป (ภิชโยภยตา) ความอยากได้มาก ๆ (มหิจฉตา) ความไม่ละอายบาป ความไม่เกรงกลัวบาป รวมถึงความปรารถนา ความมกมาก ความกำหนดของจิตในกามคุณ 5 (อภ.วิ. (ไทย) 35/929/582) อกุศลธรรมเหล่านี้จะเกิดขึ้นทันที เมื่อจิตของเราขาดความสันโดษ และจะส่งผลให้อกุศลธรรม เช่น ความไม่โลภ (จาคะ การเสียสละ) ทิริ ความละอายต่อความชั่ว โอตตปปะถุกขจัดออกไปจากจิตทันที แต่ตรงกันข้ามถ้าความสันโดษเกิดขึ้นในจิต อกุศลธรรมเหล่านี้ก็จะดับไปเช่นกัน

2.3 สันโดษในฐานะธรรมที่ทำให้กุศลธรรมเจริญ เรื่องนี้พิจารณาได้จากพุทธดำรัสที่ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความสันโดษนี้” (อ.เอกก. (ไทย) 20/64-65/12) พระดำรัสนี้เป็นหลักฐานยืนยันว่า สันโดษเป็นธรรมที่ขจัดอกุศลธรรมและทำให้อกุศลธรรม เช่น ความไม่โลภหรือจาคะเกิดขึ้น

2.4 สันโดษในฐานะอภิมงคลธรรม เรื่องนี้พิจารณาได้จากพระพุทธานุญาตที่ว่า “ในอภิมงคลธรรมนั้น ธรรมนี้ คือ ความสำรวมอินทรีย์ **ความสันโดษ** และความสำรวมในปาติโมกข์ เป็นเบื้องต้นของภิกษุผู้มีปัญญาในศาสนานี้” (ขุ.ธ. (ไทย) 25/375/149) พุทธดำรัสนี้ยืนยันว่าสันโดษเป็นอภิมงคลธรรมข้อหนึ่ง หมายถึง ธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าสู่พระ

นิพพาน ซึ่งสันโดษธรรมนี้สามารถเชื่อมโยงเข้ากับอริยมรรคได้ เช่น **สัมมาทิฐิ** ความเห็นชอบ ตรงกับความจริง เช่น เห็นจุดมุ่งหมายของการบริโภคปัจจัยสี่ตามความจริง ไม่ตกเป็นทาสของโมหะและตัณหา **สัมมาสังกัปปะ** ความดำริออกจากกาม ไม่มักมาก ลุ่มหลง มัวเมาในวัตถุกาม **สัมมาวาจา** ไม่หลอกลวงเอาทรัพย์สินของผู้อื่นมาเลี้ยงชีพ **สัมมากัมมัฏเฐ** ไม่ละเมิดทรัพย์สินอันเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น **สัมมาอาชีวะ** การแสวงหาปัจจัยยังชีพอย่างชอบธรรม ไม่ผิดศีลธรรมและกฎหมาย **สัมมาวายามะ** พยายามทำกุศลธรรมให้เกิดและพยายามรักษากุศลธรรมนั้นให้คงอยู่และพัฒนา ยิ่ง ๆ ขึ้นไปสู่**สัมมาสมาธิ** และ **สัมมาสมาธิ** ต่อไป (ที.มหา. (ไทย) 10/329/258)

จากเป้าหมายทางธรรมช่วยให้เราเห็นว่า สันโดษเป็นหลักธรรมที่ใช้สำหรับขจัดกิเลสที่เป็นสาเหตุของความทุกข์ของจิต เป็นปัญหาของชีวิตและสังคม และส่งผลให้ผู้พัฒนาตนตามหลักสันโดษบรรลุความสมบูรณ์ของชีวิตตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับสูงสุดที่เป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนาได้

การบูรณาการหลักสันโดษเพื่อการพัฒนาชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม

สาระสำคัญของสันโดษตามที่กล่าวข้างต้นสามารถนำหลักการของหลักธรรมนี้มาบูรณาการในการดำเนินชีวิตระดับชาวบ้านทั่วไปในมิติของชีวิต เศรษฐกิจ และสังคมได้ดังต่อไปนี้

1. สันโดษในมิติของชีวิต

สันโดษในมิติมุ่งไปที่ความยินดีในสิ่งที่เป็นของตน ในสิ่งที่ตนมีอยู่ สิ่งที่ตนเป็นอยู่ สิ่งที่ตนแสวงหามาโดยชอบธรรม และสิ่งที่ควรยินดีโดยธรรมตามหลักสันโดษทั้ง 3 ดังต่อไปนี้

1.1 ความยินดีในสิ่งที่เป็นของเราหรือสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ โดยสามารถบูรณาการเป็นแนวทางปฏิบัติได้ 6 ประการ คือ

1.1.1 ทบทวนตัวเรา พร้อมกับสิ่งที่เป็นของเรา สิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ ซึ่งเป็นการสำรวจตัวเราพร้อมกับสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรา เช่น สถานภาพที่เราเป็นอยู่ ความรู้ รูปร่างหน้าตา และสิ่งที่มีอยู่ ณ ขณะนั้น เช่น ทรัพย์สิน พ่อ แม่ บุตร ธิดา ภรรยา ครอบครัว องค์กร และประเทศชาติ เป็นต้น

1.1.2 ยอมรับความจริงในสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ในข้อที่ผ่านมา ไม่ว่าจะสิ่งนั้นจะดีหรือเลวอย่างไรก็ตาม เช่น รูปร่างหน้าตาของเรา แม้ว่าจะไม่หล่อหรือสวยงามก็ทำให้ยินดี เพราะเราไม่สามารถเลือกเกิดได้ หรือทรัพย์สินที่มีอยู่ แม้จะไม่มากมายหรือมีค่าน้อยก็ตาม เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความทุกข์ เพราะความยึดติดในสิ่งที่มีอยู่ว่ามีน้อยไป ไม่ดี ด้อยค่า ด้อยราคา สู้อของคนอื่นไม่ได้

1.1.3 การเห็นคุณค่าของสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ ไม่ว่าจะสิ่งนั้นจะดีหรือไม่ดีอย่างไรก็ตาม เพราะไม่ว่าอย่างไร สิ่งที่มีอยู่หรือเป็นอยู่นั้นก็เป็นของเรา ไม่อาจปฏิเสธได้ เช่น ภรรยา สามี บุตร แต่ถึงกระนั้นทุกสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ก็ล้วนมีค่าทั้งสิ้น โดยที่เราไม่ควรนำไปเปรียบเทียบกับคนอื่นหรือของคนอื่น เพราะจะส่งผลให้เกิดความทุกข์จากการไม่ยินดีในสิ่งที่ตนมี ตนเป็นได้

1.1.4 ยินดีในสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ เพราะบางเรื่องเราแก้ไขไม่ได้ เช่น ความพิการของร่างกายที่เราจะต้องยอมรับความจริงและยินดีกับอวัยวะอื่นที่ยังมีอยู่โดยมองคนอื่นที่เขามีอวัยวะน้อยกว่าเรา แต่เขายังสามารถดำรงชีพอยู่ได้ ซึ่งมีตัวอย่างของคนพิการหลายคนที่เขาเหล่านั้นไม่โทษโชคชะตา พยายามสร้างปมเด่นเพื่อชดเชยปมด้อยหรือสิ่งที่ขาดหายไปในชีวิตของเขาจนประสบความสำเร็จในชีวิต

1.1.5 รักษาสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ให้ดี เช่น เราเป็นพ่อ แม่ บุตร ธิดาหรือพนักงานขององค์กร เราจะต้องปฏิบัติหน้าที่ตามสถานภาพนั้น ๆ อย่างถูกต้อง ไม่ให้บกพร่อง ไม่ทอดทิ้งภาระหน้าที่ รวมถึงรักษาสิ่งที่มีอยู่ เช่น พ่อแม่ ประเทศชาติ และทรัพย์สินไว้ให้ดี ไม่ให้เกิดวิบัติ ไม่ทำลาย

1.1.6 พัฒนาเรื่องที่สามารถพัฒนาได้เช่น ความรู้ ความสามารถ ทักษะ เศรษฐกิจ ตำแหน่ง และหน้าที่การงานให้ก้าวหน้าเสมอ ไม่หยุดอยู่กับที่ สำหรับเรื่องที่ไม่สามารถแก้ไขหรือพัฒนาได้ ก็ให้ปลงใจยอมรับความจริง เช่น ความพิการของอวัยวะบางอย่าง เป็นต้น

จากการบูรณาการหลักสันโดษกับการดำเนินชีวิตดังกล่าวจะเห็นว่า สันโดษจะต้องประกอบรวมกับการยอมรับความจริงในสิ่งที่เป็นของเรา สิ่งที่มีอยู่ สิ่งที่เราเป็นอยู่ และการเห็นคุณค่าของสิ่ง นั้น ๆ หลังจากนั้นก็เป็น การปลงใจให้ยินดีกับสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ รักษาสิ่งที่มีอยู่ไว้ และสถานะที่เราเป็น พัฒนาในสิ่งที่พัฒนาได้ให้ก้าวหน้าต่อไป และปลงใจยอมรับกับความจริงในสิ่งที่เป็นเรา สิ่งที่มีอยู่ และสิ่งที่เราเป็นโดยไม่ทุกข์ระทมกับสิ่งนั้น ๆ

1.2 ยินดีในสิ่งที่ได้มา สาระสำคัญของการปฏิบัติตามสันโดษข้อนี้ก็คือ การยินดีในสิ่งที่เราแสวงหามาได้ อย่างสุดความสามารถ โดยบูรณาการเป็นแนวทางปฏิบัติได้ 4 ประการต่อไปนี้

1.2.1 ฝึกใจยอมรับกับผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำของเรา เมื่อเราทำเรื่องใดเรื่องหนึ่งสุดความสามารถแล้ว ผลที่เกิดขึ้นจะเป็นอย่างไรก็ตาม ก็ทำใจให้ยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นอย่างมีสติ

1.2.2 ยินดีในสิ่งที่ได้มาจากการแสวงหา หลังจากยอมรับกับผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำของเราอย่างผู้รู้ ตื่นแล้ว ต่อไปก็เป็นการทำจิตให้ยินดีกับผลลัพธ์ที่ได้ เช่น เราตั้งเป้าผลกำไรจากการค้าขายไว้จำนวนเท่านั้น เท่านั้น แต่ปรากฏว่า ผลกำไรไม่เป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้ เราต้องทำใจให้ยอมรับกับผลที่เกิดขึ้นและยินดีในผลกำไรที่ได้ นั่น อันเป็นการฝึกใจให้ยอมรับกับความไม่สมหวังที่เกิดจากการมองเห็นความจริงของการกระทำว่า ไม่มีใครได้ในสิ่งที่ตนต้องการไปทุกอย่าง เพื่อไม่ให้เกิดความทุกข์จากการยึดติดว่า เราเป็นผู้แพ้ เรามั่นอ่อนแอ หรือเรามั่นด้อยศักยภาพ

1.2.3 สำรวจตัวเองอย่างรอบคอบด้วยสติ เพื่อทบทวนหาข้อบกพร่องของการกระทำในกรณีผลที่เกิดขึ้นไม่เป็นไปตามเป้าหมาย เพื่อนำข้อบกพร่องมาพัฒนาแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น แม้ในเรื่องที่ทำมีผลเป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้ ก็ต้องทบทวนเช่นกัน เพื่อนำข้อมูลมาใช้ปฏิบัติในเรื่องอื่นที่เกี่ยวข้องหรือต่อยอดให้สำเร็จยิ่ง ๆ ขึ้นไป

1.2.4 แก้ไขพัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไป โดยนำข้อบกพร่องที่พบในข้อที่แล้วมากำหนดแนวทางเพื่อพัฒนาให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นต่อไป ไม่ควรหยุดนิ่งหรือเพิกเฉย

จะเห็นว่า ความยินดีในสิ่งที่ตนแสวงหาได้มานั้นจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อเราสามารถทำใจให้ยอมรับกับผลที่เกิดขึ้นโดยผ่านการมองเห็นความจริงในศักยภาพของเราและปัจจัยสนับสนุนที่เรามีอยู่ หลังจากนั้นจึงเป็นการตรวจสอบถึงการกระทำหรือแนวทางปฏิบัติเพื่อหาข้อบกพร่องและเมื่อพบก็นำมาแก้ไข ปรับปรุง พัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไป โดยยึดหลักของความยินดีสิ่งต่าง ๆ ตามที่ได้เป็นหลัก ไม่ทุกข์ระทมเพราะความผิดหวังในสิ่งที่อยากได้ และไม่ลึงโลดจนเสียศูนย์เมื่อได้ในสิ่งที่ปรารถนา (ลาภ เสื่อมลาภ) ตามหลักโลกธรรม (อง.อภฺรฺชฺชก. (ไทย) 23/6/204) โดยมี สติ สัมปชัญญะกำกับรู้เท่าทันอยู่เสมอ

1.3 ยินดีตามควร สันโดษข้อนี้มุ่งให้เรายินดีในเรื่องที่ควรตามความเหมาะสมแก่สถานะของตนและธรรมชาติ ความถูกต้อง โดยบูรณาการเป็นแนวทางปฏิบัติได้ 4 ประการดังต่อไปนี้

1.3.1 ยอมรับความจริง ประการแรกเราต้องยอมรับความจริงก่อนว่า สถานะของเรามีความแตกต่างกันในหลายด้าน เช่น วิทยุ ภูมิ ฐานะ ตำแหน่ง หน้าที่การงาน ความแตกต่างเหล่านี้เป็นข้อกำหนดที่ทำให้แต่ละคนได้ผลตอบแทนต่างกัน เช่น ตำแหน่งผู้จัดการย่อมได้เงินค่าตอบแทนมากกว่าพนักงานในระดับล่าง เป็นต้น

1.3.2 ไม่ทะเลาะเถียงกันอย่างไม่เห็นเหตุผล เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ควรระมัดระวัง เราจะต้องใช้เหตุผลกำกับอย่าใช้อารมณ์ความรู้สึกเป็นเครื่องตัดสิน เพราะจะส่งผลให้เราไม่อาจเข้าใจให้ยอมรับความจริงกับสภาพของเราได้ กรณีเช่น พนักงานคนหนึ่งเพิ่งเข้ามาทำงาน แต่ต้องการเงินเดือนเท่ากับพนักงานในระดับเดียวกันที่เข้ามาทำงานก่อนหลายปี โดยให้เหตุผลว่า เขากับพนักงานคนอื่น ๆ ในแผนกเดียวกัน ทำงานเหมือนกัน เวลาทำงานก็เท่ากัน ทำไมเขาจึงได้ค่าตอบแทนน้อยกว่า เป็นต้น

1.3.3 ยินดีกับสิ่งที่ควรแก่ตน การมีเหตุผลและการมองเห็นความจริงจะทำให้เราสามารถเข้าใจให้ยอมรับและยินดีกับสิ่งที่ควรแก่ตน ไม่อยากได้อย่างไรเหตุผล รวมถึงความยินดีในสิ่งที่ควรแก่ธรรม หมายถึง เราจะยินดีกับสิ่งต่าง ๆ ที่จะได้ จะมี จะเป็นอย่างถูกต้องตามหลักศีลธรรมและกฎหมาย เรื่องใดก็ตามที่ได้มาอย่างผิด ๆ เช่น เงินจำนวนมหาศาลที่จะได้จากการค้าขายยาเสพติด เราจะไม่ยินดีโดยเด็ดขาด เพราะเป็นเรื่องที่ผิดศีลธรรมตรงกับภาษาบาลีว่า “ปาปิโจ” ผู้มีความปรารถนาที่ผิด เช่น ภิกษุอยากได้ลาภสักการะมาก ๆ จึงทำการอวดคุณพิเศษที่ไม่มีในตน (วิ.มท. (บาลี) 1/198/128) ถ้าเทียบกับวิถีชาวบ้านก็คือ การหลอกลวง ต้มตุ๋นเอาทรัพย์สินของคนอื่นมาเป็นของตนเอง

1.3.4 พัฒนาสถานะของตนให้ก้าวหน้าต่อไป วิถีชีวิตชาวบ้านเป็นวิถีชีวิตที่ต้องก้าวหน้าอยู่เสมอ โดยเฉพาะในเรื่องสถานะ เช่น ตำแหน่ง หน้าที่การงาน เพราะไม่เช่นนั้นชีวิตและสังคมมนุษย์จะก้าวหน้าต่อไปไม่ได้หรือไม่อาจดำรงอยู่ได้ แต่ความก้าวหน้าของตำแหน่งหน้าที่การงานหรือเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตจะต้องเกิดขึ้นโดยชอบธรรมตามหลักของความยินดีตามควร ไม่ใช่เกิดจากการประพฤติ มิชอบ ทุจริต ผิดศีลธรรม และกฎหมายของบ้านเมือง

จะเห็นว่า สันโดษในวิถีชีวิตระดับชาวบ้านทั่วไปเป็นการฝึกจิตให้ยอมรับและยินดีในสิ่งที่เรามี เราเป็น สิ่งที่เราได้มาด้วยความสามารถ และสิ่งที่ควรแก่สภาพของตนไม่ว่าจะดีหรือไม่ดีอย่างไรก็ตาม ในขณะเดียวกันก็พัฒนาในสิ่งที่แก้ไขได้ ไม่หยุดอยู่กับที่ ไม่ทะเลาะเถียงกัน อยากได้อย่างผิด ๆ แต่ฝึกจิตให้ยินดีในสิ่งที่ควรแก่ภาวะของตนและสิ่งที่ควรยินดีโดยธรรม

2. สันโดษในมิติของเศรษฐกิจ

ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับหลักธรรมข้อนี้ก็คือ สันโดษถูกมองว่าเป็นหลักธรรมที่ขัดขวางการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเศรษฐกิจทุนนิยมที่มุ่งกำไรหรือผลตอบแทนเป็นที่ตั้ง เนื่องจากผู้ที่มีทัศนคติดังกล่าวมองสันโดษว่าเป็นความไม่ยินดีในสิ่งต่าง ๆ และมองคนที่สันโดษว่าเป็นคนที่ไม่กระตือรือร้น เพื่อความกระจ่างในเรื่องนี้ขอให้ดูหลักการที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อนี้ดังต่อไปนี้

2.1 เศรษฐกิจเชิงพุทธ ประเด็นแรกผู้อ่านต้องเข้าใจหลักการของเศรษฐกิจเชิงพุทธก่อนว่า ไม่ส่งเสริมความโลภ แต่ยึดความพอเพียงเป็นหลัก ตั้งอยู่บนพื้นฐานของศีลธรรม มุ่งให้เกิดรายได้พอยังชีพ มีเก็บไว้เป็นทุนพอใช้จ่าย ในภายภาคหน้า ช่วยเหลือเจือจุนกันตามโอกาสอันควร สันโดษจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับหลักเศรษฐกิจเชิงพุทธได้ทั้ง 3 ประการ คือ ความยินดีในสิ่งที่ตนมี ไม่โลภอยากได้ของคนอื่น ยินดีตามได้ที่เกิดจากการแสวงหาด้วยศรัทธาภาพ

ของตนอย่างชอบธรรม และยินดีตามควรก็บร่ายได้ที่เกิดจากสัมมาชีพ ไม่แสวงหาปัจจัยยังชีพอย่างผิดศีลธรรมและกฎหมาย

2.2 แนวทางการสร้างเศรษฐกิจ แม้ว่าจุดมุ่งหมายทางเศรษฐกิจเชิงพุทธจะเน้นความพอเพียงเป็นหลักก็ตาม แต่ท่านก็ได้วางการแสวงหารายได้ในวิถีโลกภายใต้กรอบของคำว่า “สัมมาชีพ” ที่ให้ความสำคัญกับอาชีพที่ถูกต้องตามศีลธรรมตามหลักสัมมาอาชีวะในเบญจศีลข้อที่ 2 เบญจธรรมข้อที่ 2 และอริยมรรคข้อที่ 3 (อภิ.วิ. (ไทย) 35/205/172) ที่มุ่งให้ชาวพุทธประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรมตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ หมายถึง ประโยชน์ที่เกิดในปัจจุบันที่แสดงไว้ในทิมชาณสูตร (อง.อภฺรฺชก. (ไทย) 23/54/340-341) 4 ประการ คือ (1) มีความขยัน หมั่นเพียรในการประกอบสัมมาชีพ (2) รู้จักรักษาทรัพย์ที่ได้มา ไม่ให้พิบัติไปด้วยภัยต่าง ๆ เช่น โจรภัย (3) รู้จักคบเพื่อนที่ดี เพราะเพื่อนที่ดีจะสนับสนุนให้เราหาทรัพย์ และรักษาทรัพย์ไว้ได้ (4) รู้จักใช้จ่ายทรัพย์อย่างสมเหตุสมผลเพื่อเป้าหมายทางเศรษฐกิจ คือ การมีปัจจัยยังชีพอย่างพอเพียง ข้อสรุปของแนวทางการแสวงหาเศรษฐกิจตามหลักสันโดษก็คือ ยินดีในสิ่งที่ตนได้ ไม่ยินดีในสิ่งของของคนอื่น ยินดีในสิ่งที่ตนได้มาด้วยความสามารถของตน และยินดีตามควรแก่ภาวะที่ตนเป็นหรือยินดีตามควรแก่ศีลธรรมและกฎหมาย

2.3 การนำหลักสันโดษมาบูรณาการกับเศรษฐกิจ จากลักษณะของเศรษฐกิจและวิธีการสร้างเศรษฐกิจเชิงพุทธใน 2 หัวข้อที่ผ่านมาช่วยให้เห็นแนวทางในการบูรณาการหลักธรรมข้อนี้กับการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจตามประเภทของสันโดษดังต่อไปนี้

2.3.1 ยินดีตามที่ได้ การประกอบอาชีพหรือการแสวงหาปัจจัยยังชีพนั้นจำเป็นต้องอาศัยความยินดีในสิ่งที่เราได้มา ไม่ว่าจะ สิ่งที่เราได้มานั้นจะดีหรือไม่ดีอย่างไรก็ตาม เช่น ผลผลิตจากการปลูกข้าวในปีนี้ได้น้อยกว่าปีที่แล้วก็ให้ยินดีในสิ่งที่เราได้ เป็นการยอมรับกับผลที่เกิดขึ้น แม้ว่าผลที่เกิดขึ้นนั้นจะไม่เป็นไปตามเป้าหมายก็ตาม โดยให้ยึดหลักการง่าย ๆ ว่า ได้สิ่งใดมาก็ยินดีในสิ่งนั้น แต่มิใช่หยุดนิ่งในวิสัยโลก การประกอบอาชีพก็ต้องพัฒนาต่อไป

2.3.2 ยินดีตามกำลัง สันโดษข้อนี้เป็นการฝึกจิตใจให้ยินดีตามกำลังของตน คำว่า “กำลัง” ในที่นี้ขยายความได้หลายอย่าง เช่น กำลังกาย กำลังแห่งสติปัญญา ถ้าวิเคราะห์ในรอบของวิถีชีวิตชาวบ้านทั่วไปแล้วจะพบแนวทางปฏิบัติตามสันโดษข้อนี้ 4 ประการ คือ

2.3.2.1 ตรวจสอบ พิจารณากำลังหรือศักยภาพของเราเพื่อรู้จักตัวตนของเราในทุกด้านตามหลักอัตตัญญูตา แล้วสรุปเป็นข้อปฏิบัติในการแสวงหาปัจจัยยังชีพอย่างเหมาะสมต่อไป

2.3.2.2 ยอมรับความจริงในกำลังความสามารถ หรือศักยภาพของเราแล้วทำจิตใจให้ยินดีในสิ่งที่เราได้มา ไม่เสียใจ ไม่น้อยใจ หรือเป็นทุกข์เพราะสิ่งที่ได้มาไม่เท่าหรือด้อยกว่าของคนอื่น

2.3.2.3 ไม่ทำอะไรที่เกินกำลัง เช่น ศักยภาพของเราสามารถแบกสิ่งที่มีน้ำหนักได้ไม่เกิน 50 กิโลกรัม แต่เพราะความโลภ เราจึงฝืนไปแบกสิ่งของที่มีน้ำหนักมากกว่า 50 กิโลกรัม ส่งผลให้ร่างกายเราได้รับบาดเจ็บ เป็นต้น ดังนั้น การแสวงหาปัจจัยยังชีพก็ตาม เราจะต้องดูความสามารถหรือสิ่งที่เราพยายามให้เกินความสามารถหรือกำลังของตนอย่างถูกต้องชอบธรรม เมื่อได้สิ่งใดมาก็ให้ยินดีในสิ่งนั้น อย่าไปโทษฟ้าดินหรือโชคชะตาว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้เราได้สิ่งที่ไม่ดีหรือไม่เป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้

2.3.2.4 พัฒนาศักยภาพของเราให้ดีขึ้นในทุกด้าน ไม่หยุดนิ่งตามหลักของการไม่สันโดษในสิ่งที่สร้างสรรค์ (กุศลกรรม) บนพื้นฐานของความสามารถและปัจจัยที่ตนมีอยู่ด้วยความเพียรตามหลักอิทธิบาทสี่ที่ประกอบกับธรรมอีก 3 ประการ คือ พอใจหรือรักในสิ่งที่ทำ (ฉันทะ) เอาใจสิ่งที่ทำ ไม่ปล่อยปละละเลย ทำอย่าง

ต่อเนื่อง (จิตตะ) และใช้เหตุผลในการทำทุกเรื่องเพื่อตรวจสอบ ทบทวนดูความก้าวหน้าหรือข้อบกพร่องเพื่อนำไปแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น (วิมังสา) (ที.ปา. (ไทย) 11/110/80-81)

2.3.3 ยินดีตามควร หมายถึง ยินดีในสิ่งที่ควรแก่ภาวะ ฐานะของตน เมื่อวิเคราะห์แล้วจะพบแนวทางปฏิบัติตามสันโดษข้อนี้ 2 ประการ คือ

2.3.3.1 พิจารณา ใครควรสิ่งต่าง ๆ ให้อะไรว่า อะไรควร อะไรไม่ควร เพื่อเราจะได้ให้เห็นประโยชน์ โทษ และจุดมุ่งหมายของแต่ละสิ่งอย่างถูกต้อง ไม่ทำอะไรที่ไม่ควรกับตนเองหรือสิ่งที่ผิดที่มีผลเสียต่อตน ผู้อื่น และสังคม

2.3.3.2 ยินดีในสิ่งที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรมและกฎหมาย ไม่ยินดีในสิ่งที่ผิดศีลธรรมและกฎหมาย เช่น ยินดีในทรัพย์สินที่เกิดจากการประกอบสัมมาชีพ แต่ไม่ยินดีกับทรัพย์สินที่เกิดจากการทำผิดศีลธรรมหรือกฎหมาย เช่น การคอร์รัปชันและการค้าขายยาเสพติด เป็นต้น

จากประเภทของสันโดษทั้ง 3 ประการที่กล่าวมาจะเห็นว่า สันโดษเป็นหลักธรรมที่มุ่งพัฒนาจิตมนุษย์ให้ยินดีในสิ่งที่ตนมี สิ่งที่ตนได้อย่างเหมาะสมกับตนและความถูกต้องโดยธรรมเป็นสำคัญ เพื่อให้เห็นสาระสำคัญของสันโดษมากขึ้นขอให้ทำความเข้าใจถึงหลักการของสันโดษในข้อต่อไป

3. สันโดษในมิติของสังคม สันโดษในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ จะกล่าวถึงสังคมสงฆ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของพระธรรมวินัย เป็นสังคมแห่งอริยวงศ์ที่มุ่งให้สมาชิกในสังคมบรรลุความเป็นอริยบุคคลเป็นหลัก ดังนั้น วิถีแห่งอริยะจึงพบได้ในพระไตรปิฎกที่มุ่งให้การดำเนินชีวิตของพระภิกษุใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย พอเพียงในปัจจัยยังชีพ ไม่สะสม เช่น พระวินัยปิฎกได้กล่าวถึงคุณของความเป็นผู้เลี้ยงง่าย มักน้อย สันโดษ ขัดเกลา กำจัดกิเลส มีอาการนำ เลื่อมใส ไม่สะสม และปรารถนาความเพียร (วิ.มหา (ไทย) 1/39/28) ตัวอย่างของความประพฤตินี้ศึกษาได้จากปฏิบัติของพระมหากัสสปะผู้สันโดษด้วยปัจจัยสี่ตามมีตามได้ และกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยปัจจัยสี่ตามมีตามได้ ไม่แสวงหาปัจจัยสี่อย่างผิด ๆ หรือไม่สมควร เมื่อไม่ได้ก็ไม่กระวนกระวาย และเมื่อได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ (ส.นิ. (ไทย) 16/144/233)

ความประพฤติของพระภิกษุตามวงศ์แห่งพระอริยเจ้าดังกล่าวจะส่งผลต่อการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา เนื่องจากเป็นพฤติกรรมที่ทำให้ชาวบ้านเลื่อมใส ศรัทธา แต่พฤติกรรมตรงกันข้ามเป็นเหตุให้ชาวบ้านดิ้นรน ประณาม และนำไปสู่การบัญญัติพระวินัยแก่สังคมสงฆ์ โดยสรุปแล้วสันโดษเป็นอริยวงศ์ที่มุ่งขัดเกลาและขจัดกิเลสสู่ความหลุดพ้นแห่งจิต ไม่ให้ยึดติดในสิ่งต่าง ๆ ยังชีพด้วยปัจจัยสี่เพื่อการดำรงชีพอย่างพอเพียง ยินดีในสิ่งที่ตนมี สิ่งที่ตนได้ ยินดีตามกำลัง และยินดีในสิ่งที่ควรแก่ตน ไม่สะสม แต่เสียสละในสิ่งที่มีมาก สิ่งที่เกิดกำลัง สิ่งที่ไม่ควรแก่ตนแก่ภิกษุรูปอื่น อันเป็นช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามหลักพระธรรมวินัย แต่ถ้าพูดถึงสันโดษในวิถีโลกปัจจุบันที่ผู้คนต่างดิ้นรนและแข่งขันกันแสวงหาปัจจัยสี่ที่สูง คงต้องทำความเข้าใจก่อนว่า หลักการแสวงหาปัจจัยสี่ในพระพุทธศาสนานั้นไม่ใช่สรุปในหลักสันโดษเพียงเรื่องเดียว ยังมีคำสอนข้ออื่น ๆ ที่ต้องนำมาใช้อีกหลายข้อ ขอให้ผู้อ่านย้อนกลับไปดูในหัวข้อที่ว่าด้วยสันโดษกับเศรษฐกิจจะเข้าใจยิ่งขึ้น แต่ในส่วนนี้ขอวิเคราะห์หลักสันโดษในมิติทางสังคมไว้ 2 เรื่อง

3.1 การช่วยเหลือกัน โดยสาระสำคัญของสันโดษมิใช่เป็นหลักธรรมที่สอนให้คนยินดีในสิ่งที่ตนมี เป็นของตนเอง สิ่งที่ตนได้มาอย่างชอบธรรม และสิ่งที่ควรแก่ฐานะหรือภาวะของตนอย่างเดียวเท่านั้น แต่ในแนวทางปฏิบัติแล้วยังมุ่งให้ภิกษุเสียสละในสิ่งที่ตนมีหรือได้มามากให้แก่ภิกษุอื่น ไม่ส่งเสริมให้เก็บกักตนไว้เพื่อตน เรื่องนี้ศึกษาได้จากพระอานนท์ที่ได้จีวรจำนวนมากก็เสียสละให้แก่พระภิกษุรูปอื่น ๆ ที่มีจีวรเก่าตามควร (วิ.จ. (ไทย) 7/445/387-389) หรือ

แลกเปลี่ยนกันในเรื่องสิ่งที่ได้มาไม่ควรหรือเหมาะสมแก่ตน แต่ควรหรือเหมาะสมแก่ภิกษุรูปอื่น เช่น พระภิกษุได้จีวรที่ประณีต มีค่ามาก พิจารณาเห็นว่า จีวรนี้ควรแก่พระเถระที่บวชมานานหรือพระเถระที่เป็นพหูสูตรแล้วสละจีวรนั้นให้แก่พระเถระรูปนั้น ๆ ส่วนตนเองก็แสวงหาผ้าที่ไม่มีชายจากกองขยะหรือจากป่าแล้วนำมาทำเป็นผ้าสังฆาฏิใช้ จัดว่าเป็นผู้สันโดษโดยแท้ (พระสิริมิ่งคลาจารย์, 2524: 227) ชาวบ้านทั่วไปสามารถนำข้อปฏิบัติดังกล่าวมาใช้ได้ เริ่มจากสมาชิกในครอบครัวจนถึงคนอื่น ๆ ในสังคมได้ ทั้งในแง่ของการช่วยเหลือ อนุเคราะห์ สงเคราะห์กันตามหลักของท่านจาละ หรือปริจจาคะ (บริจาค) ได้ทั้งสิ้น รวมถึงการแลกเปลี่ยนกันด้วยเมตตาธรรม น้ำใจที่มนุษย์ควรมีให้แก่กันเป็นหลัก ไม่มุ่งไปที่ผลกำไรหรือผลตอบแทนเป็นที่ตั้ง

3.2 ภูมิคุ้มกันภัยสังคม ผลของการมีสันโดษอีกแห่งหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ สันโดษเป็นเสมือนหนึ่งภูมิคุ้มกันภัยของสังคมเหมือนกับหลักธรรมอีกหลาย ๆ ข้อ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นความจริงเรื่องนี้มากขึ้น ขอยกปัญหาที่เห็นได้ชัดเจนว่าหลักสันโดษสามารถป้องกันภัยเหล่านี้ได้ไว้เป็นกรณีศึกษา 3 ปัญหา คือ

3.2.1 ปัญหาอาชญากรรมทางทรัพย์สิน สาเหตุส่วนหนึ่งของปัญหานี้มาจากการขาดหลักสันโดษ เช่น การลักขโมยโทรศัพท์ของคนอื่นที่มีราคาแพง เพราะไม่พอใจในโทรศัพท์ของตนที่มีราคาถูกและไม่ทันสมัย ความสันโดษที่ใช้เป็นภูมิคุ้มกันปัญหานี้ ได้แก่ ยินดีในของของตน (สเมณะ สันโดษะ) ยินดีในสิ่งที่ตนได้มา (สันเตนะ สันโดษ) และยินดีในสิ่งที่ควร เหมาะสมแก่ตน (สเมณะ สันโดษ) จะไม่ยินดีหรืออยากได้ในสิ่งของที่ไม่ใช่ของตน สิ่งที่จะได้มาอย่างผิด ๆ หรือสิ่งที่ไม่ควรหรือไม่เหมาะสมแก่ตน

3.2.2 ปัญหาความยากจนและหนี้สินทั้งในระดับปัจเจกชนและครอบครัว ปัญหานี้พบได้ในบางคนหรือบางครอบครัวที่สมาชิกในครอบครัวขาดหลักสันโดษ วิ่งไปตามกระแสค่านิยมทางสังคม ต้องการมีสิ่งต่าง ๆ ให้เสมอหรือยิ่งกว่าชาวบ้าน ไม่ยินดี ไม่พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ (สเมณะ สันโดษ) อีกปัจจัยหนึ่งมาจากความโลภอยากได้มาก ๆ ความอยากรวยทางลัดด้วยการเล่นการพนัน การค้าขายสิ่งผิดกฎหมาย ไม่ยินดีต่อรายได้ที่เกิดจากอาชีพที่ต้องตามศีลธรรมและกฎหมาย ทั้งนี้เป็นเพราะขาดหลักของความสันโดษตามควร (สเมณะ สันโดษ) อันเป็นสาเหตุหนึ่งของการสูญเสียทรัพย์สิน การถูกจับดำเนินคดี และนำไปสู่ปัญหาอื่น ๆ เช่น การเป็นหนี้สิน ความยากจน เป็นต้น

3.2.3 ปัญหาชู้สาวหรือปัญหาการหย่าร้าง ความสันโดษที่ใช้เป็นภูมิคุ้มกันปัญหานี้ ได้แก่ สหระสันโดษ ที่แปลว่า ความยินดีในภรรยาของตนที่ทำนอชบายว่าเป็นพรหมจรรย์หรือศีล หมายถึง ศีลข้อที่สาม คือ การไม่นอกใจภรรยาหรือสามีของตน (พระสิริมิ่งคลาจารย์, 2524, น. 393) หลักธรรมข้อนี้มีใช่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับสามีเท่านั้น ภรรยาที่ต้องยึดหลักนี้ด้วยเช่นกัน คือ ยินดีในสามีของตนเท่านั้น เมื่อปฏิบัติได้ก็จะส่งผลให้เกิดภูมิคุ้มกันปัญหาการหย่าร้าง แต่มีใช่เพียงแค่หลักสันโดษดังกล่าวเท่านั้น ชีวิตคู่ยังต้องมีหลักธรรมที่เป็นภูมิคุ้มกันปัญหาการหย่าร้างอีกมากมาย แต่สาเหตุหลักของการหย่าร้าง คือ การนอกใจกัน หลักธรรมที่ควรนำมาใช้ควบคู่กับหลักสันโดษข้อนี้ก็คือ กามสังวร ความสำรวมในกาม โดยตรงก็คือ สำรวมเรื่องการมีเพศสัมพันธ์ ที่ชายหญิงจะต้องควบคุมหรือระมัดระวังความต้องการทางเพศให้อยู่ในกรอบของศีลธรรม คือ การมีเพศสัมพันธ์เฉพาะสามี ภรรยาของตนเท่านั้น ซึ่งเป็นการป้องกันพฤติกรรมส่อทางเพศ และปัญหาทางเพศที่จะเกิดตามมาอีกมากมาย

หลักสันโดษในมิติทางสังคมที่กล่าวมาสรุปได้ว่า สันโดษแม้จะเป็นหลักธรรมที่มุ่งขัดเกลากิเลสเพื่อความหลุดพ้นตามแนวพระอรหันต์ (อริยวงศ์) ที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสอนพระภิกษุในสังคมสงฆ์ให้มีคุณสมบัติตามสาระสำคัญของหลักธรรมข้อนี้ก็ตาม แต่ถึงกระนั้นถ้ากล่าวในวิถีโลกของชาวบ้านก็เป็นหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างดี เพื่อเป้าหมายแห่งการอยู่ร่วมกันนั่นคือ การช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่กัน และนำมาใช้เป็นภูมิคุ้มกันภัยทาง

สังคมที่เกิดจากการไม่สันโดษในสิ่งที่ตนเป็นเจ้าของตน สิ่งที่ได้มา และสิ่งที่ควรแก่สถานะของตน เช่น ปัญหาการละเมิดทรัพย์สินของผู้อื่น ปัญหาความยากจนที่เกิดจากการไม่พึงพอใจสิ่งที่มี ตนเป็น ทะเยอทะยานอยากได้สิ่งต่าง ๆ ตามกระแสค่านิยมทางสังคม และปัญหาการอย่าล้างที่เกิดจากความไม่ยินดีในคู่ครองของตน นอกใจคู่ครองของตนไปมีหญิงหรือชายอื่น

บทสรุป

จากสาระสำคัญของสันโดษและหลักการที่เกี่ยวข้องกับสันโดษที่กล่าวมาทั้งหมดสามารถสรุปถึงสาระสำคัญของสันโดษได้ 3 ประการ คือ **สันโดษในเชิงความหมายและหลักการ** เป็นหลักธรรมที่มุ่งฝึกจิตมนุษย์ให้ยินดีในสิ่งที่ตนมี สิ่งที่เป็นของตน สิ่งของตนเป็นอยู่ สิ่งของตนแสวงหามาได้ด้วยความชอบธรรม และสิ่งที่ควร เหมาะสมกับฐานะหรือภาวะของตน ไม่ต้องการให้มนุษย์มัวเมา ลุ่มหลง โลภมาก เห็นแก่ตัว สะสมปัจจัยยังชีพไว้แต่เพียงผู้เดียว โดยไม่เหลียวแลผู้อื่น แต่มุ่งให้เสียสละ ช่วยเหลือกันตามความเหมาะสม **สันโดษในวิถีธรรม** เป็นหลักธรรมที่มุ่งขัดเกลาจิตใจเพื่อลด ละตัณหา ความทะยานอยากในปัจจุบัน ความโลภ ความไม่รู้จักพอ ความอยากได้ที่ผิด เช่น อยากได้สิ่งของของผู้อื่น ความเห็นแก่ตัว ความตระหนี่หวงแหน กักตุนไว้เฉพาะตน ไม่ยอมเสียสละให้แก่ใครตามแนวทางแห่งอริยวงศ์ของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่ทรงต้องการให้การดำรงชีวิตของนักบวชในพระพุทธศาสนาที่ต้องอาศัยปัจจัยสี่จากชาวบ้านยังชีพเป็นไปอย่างเรียบง่าย สมถะตามพระธรรมวินัยตามวงศ์แห่งอริยะโดยมีเป้าหมายอยู่ที่การหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์เป็นสำคัญ **สันโดษในวิถีโลก** เป็นหลักธรรมที่มุ่งให้เรายอมรับกับสิ่งที่เรามีอยู่ เป็นอยู่ สิ่งที่เราได้มา และสิ่งที่ควรแก่เราโดยธรรมอย่างมีสติ เป็นการฝึกจิตให้ยอมรับกับความเป็นจริง พร้อมกับมองให้เห็นคุณค่าของสิ่งนั้น ๆ ทำจิตให้ยินดี ไม่ว่าสิ่งนั้นจะดีหรือไม่ดีอย่างไรก็ตาม ในขณะที่เดียวกันก็พยายามรักษาสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ไว้ให้ดี และพัฒนาแก้ไขสิ่งที่สามารถแก้ไขได้ สิ่งที่ไม่อาจแก้ไขได้ เช่น ความพิการของร่างกาย ก็ปลงใจให้ยินดีด้วยการยอมรับความจริง เพื่อป้องกันปัญหาที่เกิดจากการไม่ยินดีในสิ่งที่ตนมี สิ่งของตนเป็น หรือการยินดีในสิ่งที่ไม่ใช่กรรมสิทธิ์ของตนหรือสิ่งที่ได้มาอย่างผิดธรรมและกฎหมายบ้านเมือง รวมถึงปัญหาอื่น ๆ เช่น หนี้สิน ความยากจน ปัญหาชู้สาว หรือปัญหาการทำลายชีวิตตนเองที่เกิดจากความไม่ยินดีในภาวะที่ตนประสบอยู่ เป็นต้น

จากข้อสรุปดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สันโดษไม่ใช่หลักธรรมที่ขัดขวางการพัฒนาชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม แต่เป็นหลักธรรมข้อหนึ่งที่ช่วยพัฒนาชีวิตให้ดำเนินไปอย่างเรียบง่าย ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น พัฒนาเศรษฐกิจทั้งในระดับปัจเจกชนและสังคมให้มีความพอเพียงเป็นหลัก และพัฒนาสังคมให้เกิดสันติสุขที่เนื่องมาจากพฤติกรรมของผู้สันโดษที่ไม่สร้างปัญหาให้แก่ผู้อื่น และสังคม แต่เสียสละ ช่วยเหลือ เกื้อกูลกันโดยธรรม ดังนั้น สันโดษจึงเป็นหลักธรรมที่เป็นภูมิคุ้มกันภัยทางสังคมได้อย่างดีข้อหนึ่ง

เอกสารอ้างอิง

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2551). *มองธรรมถูกทาง มีสุขทุกที*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ คุณแม่กาญจนา พิบูลย์พล.
- พระพุทธโฆสาจารย์. (2523). *ธมมปทภูษชกถาย ปุทธโม ภาโค*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
- พระพุทธโฆสาจารย์. (2531). *วิสุทธิมคคตส นาม ปกรณวิเสสสส ทูติโย ภาโค*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร. (2558). *สันโดษกับความรับผิดชอบต่อสังคม*. สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2564, จาก บทความวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. <https://www.mcu.ac.th/article/detail/512>

พระสิริมังคลาจารย์. (2524). *มงคลตถะปิณียา ทูติโย ภาค*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2532). *อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: วิญญาน.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: วิญญาน.

